

Kereskedelmi jog

Szerző: FÖLDI András

Affiliáció: MTA levelező tag, professor emeritus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Rovat: Római jog

Rovatszerkesztő: SZABÓ Béla, PÓKECZ KOVÁCS Attila

Lezárás dátuma: 2024.06.16

Idézési javaslat: FÖLDI András: „Kereskedelmi jog” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Római jog rovat, rovatszerkesztő: SZABÓ Béla, PÓKECZ KOVÁCS Attila) <http://ijoten.hu/szocikk/kereskedelmi-jog> (2025). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A kereskedelmi jog – eredetileg a kereskedőkre vonatkozó speciális normaanyagként – a középkorban alakult ki. Az ókori római jogon belül a kereskedelmi jognak megfeleltethető normákból nem alakult ki önálló kereskedelmi jog, de XIX. század utolsó negyedében megindult a kereskedelmi jog római jogbéli előzményeinek kutatása. Ennek az újszerű témának ma már jelentős szakirodalma van. A kutatók többsége a kereskedelmi jogviszonyokra, ügyletekre vonatkozó speciális szabályokból igyekszik szintetizálni a római „kereskedelmi jogot”. E módszer alkalmazása az egyes szerzőknél eltérő összetételű normaegyüttesek kialakítását eredményezte. Talán kevésbé anakronisztikus, de bizonyos hátrányoktól szintén nem mentes az a megközelítés, amely a kereskedői, vállalkozói rétegekre vonatkozó speciális, tehát rétegspecifikus jogintézményekből igyekszik megkonstruálni a kereskedelmi jog római jogbéli előzményeit.

Tartalomjegyzék

- 1. A római „kereskedelmi jog” mint kutatási téma kialakulása**
- 2. A római „kereskedelmi jog” kutatásának irányai**
- 3. A római jog kereskedelmi jogintézményeinek fejlődéstörténete dióhéjban**
- 4. Az egyes kereskedelmi jogintézmények**
- 5. A római jog kereskedelmi jogintézményeinek általános jellemzői**
- 6. Az önálló kereskedelmi jog kialakulásának akadályai az ókori Rómában**
- 7. Szempontok a római jog kereskedelmi jogintézményeinek továbbéléséhez**
- 8. JEGYZETEK**

1. A római „kereskedelmi jog” mint kutatási téma kialakulása

[1] A kereskedelmi jog az észak-itáliai városokban a kereskedők különjogaként (*ius mercatorum*) alakult ki a XII. században. A kereskedelmi jog még a porosz *Allgemeines Landrecht*ben (1794) is rendi

különjogként került szabályozásra. A kereskedelmi jognak ez a hagyományos, ún. szubjektív rendszere évszázadokon át uralkodott, és ehhez képest először a napóleoni *Code de commerce* (1807) igyekezett a kereskedelmi jogot – a rendi társadalom meghaladásának jegyében – az ún. objektív rendszer alapjára helyezni azáltal, hogy a kereskedelmi jogot nem a kereskedőkre, hanem a kereskedelmi ügyletekre (*actes de commerce*) vonatkozó speciális magánjogi szabályokkal azonosította. Francia mintára Itáliában is bekövetkezett ez a paradigmaváltás, előbb a *Codice di commercio albertino* (1842), majd a *Codice di commercio* (1866) révén. Az objektív rendszer figyelembevételére a német kereskedelmi jog fejlődésében is megmutatkozott, így például az *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch*ban (1861), amely az objektív és a szubjektív rendszer összeegyeztetésére törekedett.^[1]

[2] Néhány figyelemre méltó szakirodalmi előzmény^[2] után ebben a szellemi miliőben indult meg a XIX. század utolsó negyedében a kereskedelmi jog római jogbéli előzményeinek önálló kutatása,^[3] amelyre a korszellemnek megfelelően az objektív rendszerű megközelítés nyomta rá a bélyegét. Noha az 1897-es német *Handelsgesetzbuch* már igyekezett visszatérni a szubjektív rendszerhez, addigra a római kereskedelmi jog objektív rendszerű megközelítése már megszilárdult. A római kereskedelmi jogra irányuló önálló kutatások kialakulásában úttörő szerepet játszott Bremer 1879-ben megjelent tanulmánya.^[4] Az első magas színvonalú szintézisek 1891-ben jelentek meg. Ebben az évben publikálta Goldschmidt a kereskedelmi jog – sajnos befejezetlenül maradt – világtörténetét, amelyben önálló fejezetet szentelt a kereskedelmi jog római jogi előzményeinek is.^[5] Szintén 1891-ben jelent meg Carnazza tárgybeli monográfiája,^[6] amelyet 1903-ban Fadda befejezetlen monográfiája követett.^[7] E kutatásokat nem utolsósorban az a korabeli vita inspirálta, amely a kereskedelmi jog önálló jogágként való létjogosultságáról indult meg a magánjogi kodifikációk kapcsán.^[8] Goldschmidt és Fadda egyértelműen a kereskedelmi jog önállósága mellett szálltak síkra, s e nézetüknek említett műveikben is hangot adtak. Más kérdés, hogy a témával foglalkozó romanisták többsége régebben sem törekedett arra, hogy kimutassa egy önálló római kereskedelmi jog létezését. Mindazonáltal ismert volt már a régebbi időkben is az a napjainkban is képviselttel rendelkező nézet, amely szerint már a régi görögöknél és rómaiaknál is létezett volna kereskedelmi jog.^[9]

[3] Míg a kereskedelmi jog fogalmának az ókorba való visszavetíthetősége legalábbis erősen vitatott, az aligha lehet kétséges, hogy a tengeri kereskedelemnek az antik hellén (illetve hellenisztikus) jogokban, valamint – részben görög mintára^[10] – a római jogban is kialakultak olyan speciális jogintézményei, amelyekből kirajzolódik egy antik mediterrán tengeri kereskedelmi jog, amely jelentős mértékben „lefedí” az antik kereskedelmi jogot, bármit is jelentsen ez utóbbi fogalom.^[11] Ehhez képest a kérdés inkább az, hogy az antik római tengeri kereskedelmi jog normaanyagán túlmenően koncipiálható-e, és ha igen, akkor milyen alapon koncipiálható valamiféle antik római kereskedelmi jog.

2. A római „kereskedelmi jog” kutatásának irányjai

[4] A romanisták többsége a római „kereskedelmi jog” nyomait azon a módszertani alapon igyekszik kimutatni, hogy a modern kereskedelmi jog intézményeinek előzményeit keresi a római jog forrásaiban. E kutatási módszer nyilvánult meg már egy 1735-ben megjelent német monográfiában is, amely a váltó római jogi gyökereit igyekezett kimutatni.^[12] E kutatási irány hasznossága kiváltképpen abban állhat, ha sikerül bebizonyítani egy-egy modern kereskedelmi jogi intézmény fejlődésének római jog általi meghatározottságát. Ugyanakkor ez a módszer óhatatlanul az anakronizmus veszélyével jár, főképp, ha a kutató igyekszik minél több modern kereskedelmi jogi intézmény ősét felfedezni a római jogban.^[13] Ez a mai napig is létező, és a maga nemében uralkodónak nevezhető kutatási irány a kereskedelmi jog ún. objektív koncepciójából indul ki, amely szerint a kereskedelmi jog normaanyagát a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó speciális szabályok alkotják. Ezen, első látásra objektívnek tűnő megközelítés ellenére az egyes szerzők által a római kereskedelmi jog körébe vont jogintézmények számottevően eltérő halmazokat mutatnak. Huvelin és Castro Corrêa például a litterálszerződéseket és a *recuperatori* bírászkodást is a római kereskedelmi jog körébe vonják,^[14] míg Biscardi például a hajóbérletet,^[15] Hamza Gábor pedig például a foglalót jellemzi ekként.^[16] Az

eltérések mögött nem egyszerűen a premisszák tisztázásának itt-ott megmutatkozó hiánya húzódik meg, hanem az a mélyebb probléma, hogy szinte lehetetlen olyan egységes objektív kritériumokat felállítani, amelyek alapján egy-egy ókori római jogi intézményt kereskedelmi joginak minősíthetünk.

[5] Egy másik kutatási irány a római kereskedelmi jogot a római kereskedelem jogi infrastruktúrájaként, vagy ha úgy tetszik, „felépítményeként” igyekszik kreatív módon rekonstruálni, vagy inkább megkonstruálni. A téma iránt érdeklődő ókortörténészek alapvetően éppen ezt várják el a római jog művelőitől. E megközelítés mutatkozik meg Albertariónál, aki a kereskedelem lebonyolítására szolgáló valamennyi római jogi intézményt a római kereskedelmi jog fogalma alá vonta. Albertario eljárását azzal az ismert ténnyel^[17] indokolta, hogy a rómaiaknál, eltérően a középkori és az újkori jogrendszerektől, a kereskedelmi jog nem külön jog formájában, hanem az általános magánjog keretében jelentkezett.^[18] E kutatási módszer számos előnnyel jár, hátránya azonban, hogy az ekként koncipiált római kereskedelmi jog parttalanná válik. E sorok szerzője korábban úgy vélte, hogy a kereskedelmi jog római jogbéli előzményeinek kutatása során az anakronizmus veszélye leginkább azáltal csökkenthető, ha a kutatás nem az objektív, hanem a jogtörténetileg eleve régebbi eredetű szubjektív rendszerből kiindulva történik, amely utóbbi szerint a kereskedelmi jog a kereskedők speciális magánjoga.^[19] Azonban e megközelítésnek is vannak komoly hátrányai. A rétegspecifikusként azonosított kereskedelmi jogintézmények összefoglaló bemutatása alapján egy dogmatikailag inkoherens normaegyüttes rajzolódik ki, amely szinte csak véletlenszerűen mutat akár dogmatikai, akár funkcionális hasonlóságokat a középkori és az újkori kereskedelmi jog intézményeivel, jóllehet több ilyen római jogintézmény is szerves formában él tovább a mai napig is.^[20] A rétegspecifikus megközelítés, a római jogi szakirodalomban csak elvétve jelentkezik. Jóllehet Josef Partsch a hellenisztikus jogok tekintetében *Kaufmannsrecht*-ről beszélt,^[21] a szakirodalom a rétegspecifikus szemlélet iránt nem mutat különösebb érdeklődést. E negatív viszonyulás szempontjából kevésbé tartom relevánsnak azt az aggályt, miszerint az ókori Rómában hiányoztak a személyi partikularizmus előfeltételei, és éppen ez a ténykörülmeny képezte volna akadályát az önálló kereskedelmi jog kialakulásának.^[22] Ehhez képest azt gondolom kiemelendőnek, hogy a *praetor* a „kereskedelmi jogi” normák címetteit a vállalkozói rétegek formális nyilvántartásának hiányában is jól be tudta azonosítani.^[23] Ezért az alábbiakban a fent jelzett aggály ellenére a római „kereskedelmi jog” főbb kérdéseit a rétegspecifikus megközelítés alapján fogom vázolni.

3. A római jog kereskedelmi jogintézményeinek fejlődéstörténete dióhéjban

[6] A római „kereskedelmi jogot” mint rétegspecifikus jogot alapvetően a *praetori edictumok* (elsősorban a *praetor peregrinus*) alakították ki a köztársaság utolsó évszázadaiban.^[24] Ebben az első fejlődéstörténeti stádiumban alakultak ki például a hajósi-fogadói *receptumok*, a hajósi-fogadói kvázideliktuális felelősség és az ún. járulékos keresetek. A császárkori jogtudósok *responsumai* és *edictum*-kommentárjai a *praetori* jogi normaanyagot továbbfejlesztették és – részben görög eredetű megoldásokkal (például tengeri kölcsön, tengeri árukidobás) – jelentős mértékben ki is egészítették.^[25] E jogintézmények részletesebb bemutatására a jelen szócikk keretében nincs lehetőség, de a következő, 4. pontban néhány alapvető információ szolgálja a további tájékozódást.

[7] A köztársaság utolsó két évszázadában a speciális kereskedelmi jogintézmények megszületése annak a hatalmas gazdasági fellendülésnek a jogi tükröződése volt, amelynek révén Róma mezőgazdasági kistelepülésből virágzó kereskedelmi metropolisszá vált. Serrao a kései köztársaság korát és a korai császárkort is egyenesen „kereskedelmi korszaknak” (*età commerciale*) nevezte.^[26] A peregrinusokkal kialakult kereskedelmi kapcsolatok óhatatlanul determinálták a kialakuló római kereskedelmi jogi szabályok idegen jogi, elsősorban görög inspirációját, másfelől a római polgárok mint fogyasztók érdekeinek védelme a római „kereskedelmi jognak” erőteljes fogyasztóvédelmi jelleget kölcsönzött.^[27] Az ókori római „fogyasztóvédelem” nem volt független attól, hogy a római nép paraszti múltjára büszke, konzervatív római polgárok sokáig idegenkedtek a kereskedőktől, különösen ha azok idegenek voltak.^[28]

[8] A késő császárkorban a császári rendeletek egyre több közjogi természetű szabályt írtak elő egyrészt az addigi speciális normák címzettjeire (elsősorban a hajósokra) nézve,^[29] másrészt egy sor további kereskedői, vállalkozói rétegre nézve is.^[30] Feltűnő, hogy egyes posztklasszikus kori császári rendeletek címzettjeiként már általánosabb jelleggel a kereskedők (*mercatores, negotiatores*) kerülnek említésre, de ezek is közjogi szabályok.^[31] A római kereskedelmi jog kialakulásához e speciális közjogi szabályok nem járultak hozzá. A római jog „kereskedelmi jogi” szabályai a iustinianusi jogban sem váltak a római jogrendszer önálló területévé. Más kérdés, hogy a római jogtudósok olykor már a klasszikus korban is igyekeztek a kereskedelmi jogi normákat egymás mellett tárgyalni. Példaként említhetjük Gaius Institutióiból az *argentariusokról* és a járulékos keresetekről szóló 4.64–74a. *caputokat*, valamint Iustinianus korából a *Digesta* 14. könyvét, amelyben az *actio exercitoriaról*, a *lex Rhodiáról* és az *actio institoriaról* és az *actio tributoriáról* szóló (1–4.) *titulusok* szinte egy kereskedelmi kódex benyomását keltve követik egymást. (E tárgyalási módnak feltétlenül voltak klasszikus előzményei.) A római kereskedelmi jog korabeli reflektálódása szempontjából kiemelkedő szereppel bírnak a járulékos keresetek, amelyek a korlátolt és korlátlan felelősséget involváló vállalkozási formák jogi leképeződésének is tekinthetők.^[32]

4. Az egyes kereskedelmi jogintézmények

[9] A római „kereskedelmi jogot” e sorok írója által korábban kevésbé aggályosnak tartott, de végső soron ma is védhetőnek gondolt nézete szerint meghatározott kereskedői, vállalkozói rétegekre, nevezetesen a hajósokra (*nautae*), a fogadósokra (*caupones, stabularii*), a bankárookra (*argentarii*), valamint a boltot (*taberna*) üzemeltető vállalkozókra vonatkozó speciális – rétegspecifikusnak nevezhető – magánjogi intézmények együtteseként célszerű bemutatni.

[10] A legtöbb rétegspecifikus jogintézmény a hajósokra vonatkozólag alakult ki (*actio oneris aversi*,^[33] *actio exercitoria*,^[34] *foenus nauticum*,^[35] *lex Rhodia de iactu*^[36]). A hajósokra és a fogadósokra nézve három további speciális jogintézmény alakult ki, az *actio furti adversus nautas caupones stabularios*,^[37] ugyanezen kereset *actio damni* változata,^[38] valamint a *receptum nautarum cauponum stabulariorum*.^[39] Az *argentariusok* vonatkozásában egy sor speciális szabályról beszélhetünk (kötelező *editio*, kötelező *compensatio*, *receptum argentariorum*).^[40] A fent említett vállalkozói rétegekre nézve, ha nem is teljesen egységesen, de széles körben érvényesült az a szabály, hogy az általuk alapított *societas* tagjai harmadik személyekkel szemben egyetemlegesen feleltek.^[41]

[11] Az *actio institoria* és az *actio tributoria* eredetileg föltehetően a *tabernák* vállalkozói ellen megindítható keresetekként alakultak ki, és csak később nyertek általánosítást minden szárazföldi vállalkozó ellen indítható keresetként.^[42] Az *actio institoria* fokozatos általánosítása a késő klasszikus korban oda vezetett, hogy az *actio quasi institoria* (másként *actio ad exemplum institoriae actionis*) megalkotása révén kialakult új kereset már teljesen elvesztette „kereskedelmi jogi” jellegét, és az ügyleti képviselő általános jellegű pótlékként funkcionált.^[43] Az *actio institoria* messzemenő általánosodásának története – hasonlóan az *aedilis curulisek edictumaiban* bevezetett kellékszavatosság általánosításához a iustinianusi jogban – szemléletesen példázza a kereskedelmi jogintézményeknek a magánjog fejlődésében játszott úttörő szerepét. Ha nem is jogintézményi szinten, de a rabszolga- és marhakereskedőkre nézve az *aedilis curulisek edictumaiban* kimondott szavatossági kötelezettség mint rétegspecifikus szabály szintén ebben a körben említhető.^[44]

5. A római jog kereskedelmi jogintézményeinek általános jellemzői

[12] A római „kereskedelmi jog” mikénti azonosításánál csak az okoz nagyobb nehézséget, ha ennek a normaegyüttesnek az általános jellemzőit kívánjuk leírni. Míg a középkori kereskedelmi jogra jellemző volt a formakényszer leépítése, az objektív jóhiszeműség és a méltányosság érvényesítése, valamint a kereskedelmi perek gyorsított, egyszerűsített lebonyolítása,^[45] a római magánjog fejlődése során az ezekhez hasonló fejlemények nem függtek össze szorosan a kereskedelemre vonatkozó speciális szabályozással, hanem széles körben érvényesülő általános tendenciaként jelentkeztek. Ehhez képest

a római jog kereskedelmi jogintézményeinek közös jellemzőjeként elsősorban a közérdek és a fogyasztói érdekek fokozott védelmét emelhetjük ki, amelynek céljából a tág értelemben vett kereskedők fokozott felelősségét előtérbe helyező speciális szabályok kialakítására került sor.

[13] Emellett a római kereskedelmi jogintézményeknek elkülöníthető egy olyan csoportja is, amely a kereskedők egymás közötti viszonyában adott lehetőséget az általános magánjoghoz képest a kereskedők számára célszerűbb jogi megoldásokra (tengeri kölcsön, árukidobási szabályok), illetve amelyek a pénzügyletek lebonyolításának hatékonyságát növelték (bankári *receptum*). Ezek a jogintézmények nemcsak jól összehasonlíthatóak a modern kereskedelmi jog megfelelő intézményeivel, hanem részben szerves továbbélés is kimutatható.

6. Az önálló kereskedelmi jog kialakulásának akadályai az ókori Rómában

[14] A római kereskedelmi jog kialakulásának elmaradása számos okra vezethető vissza. A szakirodalomban általában kiemelt okok^[46] mellett a következő tényezők érdemelnek figyelmet.

[15] A rétegspecifikus normák megalkotása iránti igény Rómában nem általános jelleggel jelentkezett, hanem sokkal inkább konkrét, aktuális jogesetek szintjén. A *praetorok* és a római jog fejlődésének egyéb aktorai nem egy elméletileg fundált jogpolitika alapján reagáltak az időről-időre felmerülő igényekre, hanem aktuális helyzetekre kerestek megoldásokat. A jogfejlesztésnek ez az improvizatív módja nem kedvezett a kereskedelmi jog kialakulásának.

[16] A római kereskedők és vállalkozók minden szempontból (származás, vagyoni helyzet, társadalmi megítélés) rendkívül heterogén halmazt képeztek, ami megnehezítette a kereskedői réteg jogi fogalmának kialakulását. Ezzel összefüggésben a kereskedőkre, vállalkozókra, üzletemberekre a latin nyelvben nem alakult ki egységes megjelölés. Megfelelő terminus *technicus* hiányában sem alakulhatott ki a római jogászok nyelvezetében a „*ius negotiatorum*” vagy a „*ius mercatorum*” kifejezés.

[17] Ugyanígy nem alakult ki az absztrakcióktól idegenkedő rómaiak gondolatvilágában a kereskedelem felvont fogalma, amely a kereskedelmi jog objektív jellegű gondolati alapjául szolgálhatott volna. De még ha létezett volna is az ókori latin nyelvben a kereskedelemre egy adekvát megjelölés, az akkor is nehezen szolgálhatott volna a kereskedelmi jog koncipiálásának alapjául, mert a római jogtudósok gondolkodásmódjától távol állt volna, hogy egy közgazdaságtani fogalmat használjanak fel egy jogi fogalom megalkotásához. A római jogtudósok ugyanis – ahogy erre Hamza Gábor találóan rámutatott – egyfajta „*splendid isolation*”-ben tartották a jogot a gazdasági-társadalmi valósághoz képest.^[47]

7. Szempontok a római jog kereskedelmi jogintézményeinek továbbéléséhez

[18] A középkorban a kereskedelmi jog kialakulásának fenti akadályai elhárultak, illetve más szempontból nézve létrejöttek a kereskedelmi jog mind rendi különjog (*ius mercatorum*) kialakulásának feltételei. A *ius mercatorum* szabályait a városi statútumok, a céhstatútumok és a kereskedői bíróságok, végső soron tehát maguk a kereskedők alakították ki a saját érdekeiknek megfelelően.^[48] Csak a kora újkorban került sor arra, hogy a kereskedelmi jog szabályozását az állami jogalkotás a saját hatáskörébe vonta. Nevezetesen e tekintetben XIV. Lajos francia király *ordonnance*-i.^[49] A középkori kereskedelmi jog tehát nemcsak ontológiai, hanem „genetikai” értelemben is rendi jog volt. Ez a sajátosság alapvető eltérést jelentett a római „kereskedelmi jog” döntően állami (*praetori jogi*) eredetéhez képest. Tartalmi szempontból ezen eltérésnek tulajdonítható, hogy a középkori kereskedelmi jognak, szemben római előzményeivel, nem volt „fogyasztóvédelmi” jellege.

[19] A római jog kereskedelmi jogintézményeinek egy része a középkorban tovább élt, sőt nyomaik a mai jogrendszerben is kimutathatóak. Ilyen elsősorban a *lex Rhodia de iactu*, amely az ún. *York-Antwerp Rules* keretében ma is tovább él. Az *actio institoria* hatása terminológiai is megmutatkozik

az olasz *Codice civile* 2203–2205. cikkeiben. A modern jogokban ismert bankgarancia a *receptum argentariorum* továbbélésének tekinthető, a fogadói *receptum* pedig a szállodai felelősség szabályaiban él tovább. A tengeri kölcsönt a betéti társaság őskének tekintik.^[50]

[20] Goldschmidt erőteljesen hangsúlyozta a kereskedelmi jog történetének római jogi meghatározottságát, Max Weber szerint azonban a modern kereskedelmi jog egyetlen jelentős intézményének sem volt római jogi előzménye.^[51] Az újabb szakirodalomban Piergiovanni arra mutat rá, hogy kereskedelmi jog középkori fejlődését számtalan helyi tényező befolyásolta, ezért általános jellegű megállapításokra csak korlátozottan van lehetőség.^[52]

8. JEGYZETEK

[1] A fentiekre lásd összefoglalóan FÖLDI András: „A kereskedelmi jog születése” in FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*, Budapest, ELTE Eötvös, 2022, 529. skk., valamint az ott idézett további szakirodalmat.

[2] Lásd például Jean-Marie PARDESSUS: *Collections de lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle I–VI*, Paris, Imprimerie nationale, 1828–1845.

[3] A római kereskedelmi jog mint újszerű kutatási téma iránti érdeklődés kialakulásának háttéréként utalni kell arra, hogy a római jog művelői a felvilágosodás korában kezdtek – a forrásokhoz való addigi, igen erős kötöttséget lazítva – modern indíttatású témák iránt is érdeklődni. Az újszerű témákat sokáig olyan, a modern jogban kialakult intézmények inspirálták, amelyeknek a romanisták igyekeztek a római jogi előzményeit kimutatni, lásd például a váltó kapcsán Georg Heinrich AYRER: *De cambialis instituti vestigiis apud Romanos*, Lipsiae, Breitkopf, 1735. A történeti jogi iskola az efféle törekvésekhez az anakronizmus veszélye miatt óvatosan viszonyult, de a XIX. század második felében egyre inkább teret nyert a kifejezetten modern jogi problémák római jogi előzményeinek kutatása. A XX. század óta az interpolációkutatás átmeneti, illetve a jogi papirologia tartós fellendülése sem tudta háttérbe szorítani ezeket a törekvéseket. Ennek jele, hogy a XX. század második felétől már nemcsak modern jogi indíttatású témák, hanem a modern kor egy sor metajurisztikus problémája is a római jogbéli előzmények kimutatására inspirálják a római jog művelőit.

[4] Franz Peter BREMER: „Zur Geschichte des Handelsrechts und der Handelspolitik im Anfange der römischen Kaiserzeit” in *Festgabe Heinrich Thöl*, Straßburg, Trübner, 1879, 41–78. Bremer (uo. 41.) megjegyezte, hogy a római kereskedelmi jog történetének – Bremer korának tudományos igényeit kielégítő – megírása még csak jámbor óhaj, amiként a római mezőgazdasági jog (*Landwirthschaftsrecht*) történetének megírása is várat magára. Maga Bremer premisszák és világos vonalvezetés nélkül ad egy hozzávetőleges jogtörténeti és gazdaságtörténeti áttekintést, amelynek legfőbb érdeme, hogy a témára alkalmasint elsőként hívta fel a figyelmet. Sokatmondó tény, hogy a Bremer által idézett szakirodalmi művek (például Bachofen, Bethmann-Hollweg, Böcking, Bruns, Friedländer, Mommsen, Marquardt, Pernice, Wlassak) között nem található olyan munka, amelynek tárgya kimondottan a római kereskedelmi jog lett volna. Bremer nem idézi Molinier munkáját. Victor MOLINIER: *Traité de droit commercial, ou Explication méthodique des dispositions du Code de commerce, précédé d'une introduction historique et suivi du texte de lois, ordonnances et réglemens qui se rattachent au Code de commerce I.*, Paris, Joubert, 1841, amely röviden (XI–XIII.), de tartalmasan utalt a

kereskedelmi jog ókori római előzményeire.

[5] Levin GOLDSCHMIDT: *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Stuttgart, Ferdinand Enke, 1891, 58–94.

[6] Gabriello CARNAZZA: *Il diritto commerciale dei Romani*, Catania, Pansini, 1891.

[7] Carlo FADDA: *Istituti commerciali del diritto romano*, Napoli, Pierro, 1903.

[8] Helmut COING: *Europäisches Privatrecht II*, München, Beck, 1989, 534; FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 17; HAMZA Gábor: *Entstehung und Entwicklung der europäischen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, ELTE Eötvös, 2009, 314; HAMZA Gábor: *Origen y desarrollo de los ordenamientos iusprivatistas modernos con base en la tradición del Derecho romano*, Madrid, Andavira, 252–253.

[9] Lásd e kérdéshez FÖLDI (8. j.) 18; FÖLDI András: „Eine alternative Annäherungsweise: Gedanken zum Problem des Handelsrechts in der römischen Welt” *Revue internationale des droits de l’Antiquité* 2001, 65; Pietro CERAMI – Aldo PETRUCCI: *Diritto commerciale romano*, Torino, Giappichelli, 2010, 11; Aldo PETRUCCI: *Organizzazione ed esercizio delle attività economiche nell’esperienza giuridica romana*, Torino, Giappichelli, 2021, 9. skk. A római jog új standard kézikönyve (Ulrike BABUSIAUX et al. (szerk.): *Handbuch des römischen Privatrechts I–III.*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2023) csak annyiban reflektálja ezt a problémát, hogy elutasítja egyfajta római vállalkozói jog (Andrea Di Porto általi) feltételezését. Lásd Alfons BÜRGE: „Klagen aufgrund Bestellung eines Geschäftsleiters oder Kapitäns(actio institoria, actio exercitoria)” in uo. [BABUSIAUX et al.] 2844, 56. és 58. j.

[10] Köztudomásúlag görög eredetű a *foenus nauticum* és a *lex Rhodia de iactu*, lásd alább a 35. és a 36. jegyzetekben idézett szakirodalmat.

[11] A római tengeri jogra nézve lásd legújabban Peter CANDY: *The historical development of Roman maritime law during the Late Republic and the Early Principate*, PhD Thesis, Edinburgh, 2019.

[12] AYRER (3. j.). Vö. a fenti 9. jegyzetben írottakkal.

[13] Az anakronizmus veszélyéhez lásd HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszer*, Budapest, KJK, 1998, 187.

[14] Paul HUVELIN: *Études d’histoire du droit commercial romain*, Paris, Sirey, 1929, 85; Augusto A. DE CASTRO CORRÊA: „Existiu em Roma direito comercial?” *Revista da Faculdade de Direito da Universidade de São Paulo* 1970, 77.

[15] Arnaldo BISCARDI: „Introduction à l’étude des pratiques commerciales dans l’histoire des droits de l’Antiquité” *Revue internationale des droits de l’Antiquité* 1982, 42.

[16] HAMZA (13. j.) 147.

[17] Lásd ekként már MOLINIER (4. j.) X.

[18] Emilio ALBERTARIO: „Istituti commerciali del diritto romano” *Atti dell’Istituto Nazionale delle Assicurazioni* 1934, 117–130. Albertariohoz részben hasonlóan jár el Bruce W. FRIER: „Roman law and wine trade” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 1983, 290. a borkereskedők, valamint CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 309. skk. a rabszolgakereskedők vonatkozásában.

[19] FÖLDI (8. j.). Megjegyzendő, hogy kereskedelmi jog fogalma a középkorban magában foglalta a kereskedelemre vonatkozó közjogi szabályokat is. Ezt a felfogást képviselte a XIX. században Goldschmidt is, azonban a napóleoni *Code de commerce* hatására a kereskedelmi jog fogalma Németországban is leszűkült a kereskedelmi magánjogra. Lásd FÖLDI (1. j.) 558.

[20] A továbbélésre lásd jelen szócikk 7. pontját.

[21] Josef PARTSCH: „Die alexandrinischen Dikaiomata” *Archiv für Papyrusforschung* 1920, 40, idézi HAMZA (13. j.) 153.

[22] HAMZA (13. j.) 163–164.

[23] Megjegyzendő, hogy meglepően keveset tudunk arról, hogy például milyen alapon minősülhetett valaki Rómában *argentarius*nak, vagy éppen a bankárok alacsonyabb rendű rétegébe tartozó *nummularius*nak. A szakirodalomban e kérdés iránt feltűnően csekély érdeklődés mutatkozik. FÖLDI (8. j.) 227; FÖLDI András: *Selected studies on Roman law and comparative history of private law*, Budapest, Ludovika – Aurum, 2023, 301–312.

[24] Lenel hipotetikus *edictum*-rekonstrukciója szerint a kereskedelmi jogintézmények az *Edictum perpetuum*-ban nem rendelkeztek egységes *sedes materiae*-vel. A rekonstruált *Edictum perpetuum* X. titulusában foglaltak helyet Lenel szerint a *receptumok*, köztük a kereskedelmi joginak nevezhető hajósi-fogadói és bankári *receptum*, míg a XVIII. titulusban a járulékos keresetek (e jogintézményekre nézve lásd jelen szócikk 4. pontjában írottakat). Lásd Otto LENEL: *Das Edictum perpetuum*, Leipzig, Tauchnitz, ³1927.

[25] Utalok e vonatkozásban az árukidobásról és a tengeri kölcsönről szóló *Digesta*-titulusokban felvett, az *edictum*-kommentárokból származó olyan töredékekre (Paul. 13 ad ed. D. 14.2.2, Paul. 3 ad ed. D. 22.2.7; Ulp. 77 ad ed. D. 22.2.8), amelyeket Lenel nem hivatkozott meg az *Edictum perpetuum* rekonstrukciója kapcsán.

[26] Feliciano SERRAO: *Impresa e responsabilità a Roma nell'età commerciale*, Pisa, Pacini, 1989.

[27] Ez a vezérgondolata Petrucci idevágó monográfiájának. Aldo PETRUCCI: *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori*, Torino, Giappichelli, 2007, amelyhez lásd FÖLDI András: „Olasz monográfia a fogyasztóvédelem római jogi gyökereiről” *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 2010, 301–308.

[28] FÖLDI (8. j.) 29. skk.

[29] FÖLDI András: „A hajófuvarozásra vonatkozó közjogi szabályok fejlődése a római jogban” *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 1990, 9–39.

[30] BRÓSZ Róbert: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Budapest, KJK, 1964, 136. skk.; FÖLDI (8. j.) 20.

[31] CTh. 13.1 passim [a. 356–418]; C. 4.63: „De commerciis et mercatoribus” [a. 364–409]. Vö. FÖLDI (8. j.) 20.

[32] FÖLDI (8. j.) 176. skk.; FÖLDI (23. j.) 313–332.

[33] Az *actio oneris aversire* nézve lásd FÖLDI (8. j.) 64–67; BESSENYŐ András: „Das Rätsel der actio oneris aversi” in HAMZA Gábor – KAJTÁR István – PÓKECZ KOVÁCS Attila – ZLINSZKY János (szerk.): *Iura antiqua – iura moderna: Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag*, Pécs, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2001, 23–55; DELI Gergely: „Saufeius, a jó menedzser” in FÖLDI András – SÁNDOR István – SIKLÓSI Iván (szerk.): *Ad geographiam historico-iuridicam ope iuris Romani colendam: Studia in honorem Gábor Hamza*, Budapest, ELTE Eötvös, 2015, 135–148.

[34] Az *actio exercitoria* nézve lásd FÖLDI (8. j.) 118–140; CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 223–281; Martin ZIMMERMANN: „Die Haftung des Reeders mit der actio exercitoria” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 2012, 554–570; PETRUCCI (9. j.) 210. skk.; FÖLDI (23. j.) 333–358.

[35] A *foenus nauticum* nézve lásd FÖLDI (8. j.) 187–212; BESSENYŐ András: „Értelmezési problémák a tengeri kölcsönrel kapcsolatban” *Tudományos Dialóg* 2000/4 (jogtörténeti különszám), 17–21; CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 281–288.

[36] A *lex Rhodiá* nézve lásd PÓKECZ KOVÁCS Attila: „Les problèmes du iactus et de la contributio dans la pratique de la lex Rhodia” in PÉTER Orsolya Márta – SZABÓ Béla (szerk.): *A bonis bona discere*:

Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag, Miskolc, Bíbor, 1998, 171–188; Emanuelle CHEVREAU: „La lex Rhodia de iactu: un exemple de la réception d’une institution étrangère dans le droit romain” *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 2005, 67–80; CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 258–261; FÖLDI (23. j.) 359–378.

[37] Az *actio furti adversus nautasra* nézve lásd FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Budapest, Rejtjel, 2004, 199–217; CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 289–294.

[38] Az *actio damni adversus nautasra* nézve lásd FÖLDI (37. j.) 200–201; CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 292.

[39] FÖLDI (8. j.) 88–117; FÖLDI (23. j.) 223–239.

[40] Az *argentariusokra* nézve lásd FÖLDI (8. j.) 223–237; Aldo PETRUCCI: *Mensam exercere. Studi sull’impresa finanziaria romana*, Napoli, Jovene, 1991; CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 139–217; PETRUCCI (9. j.) 121–153; FÖLDI (23. j.) 301–312.

[41] Az egyetemlegesség egyértelműen érvényesült az *argentariusok* társaságainál, lásd Franz-Stefan MEISSEL: *Societas. Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages*, Frankfurt am Main, Lang, 2003, 160. skk.; PETRUCCI (9. j.) 103–105, 139. Az *exercitorok* társaságainál az egyetemlegesség alapja a *magister navis* közös praeponálásán alapulhatott, lásd FÖLDI (8. j.) 134. skk.; PETRUCCI (9. j.) 111. sk.

[42] SERRAO (26. j.) 21. skk.; FÖLDI (8. j.) 157; Jerzy KRZYNÓWEK: *Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim*, Warszawa, Liber, 2000, 177; Alessandro CASSARINO: *Il vocare in tributum nelle fonti classiche e bizantine*, Torino, Giappichelli, 2018, 38. skk. Az *institorok* működéséről tudósító epigrafikai források értelmezéséhez lásd például JAKAB Éva: „TPSulp. 48 és 49: Szerződéses és bankügyletek Puteoliban” *Jogtörténeti tanulmányok IX*, Pécs, PTE ÁJK, 2008, 203–227; PETRUCCI (9. j.) 181–202.

[43] HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselő*, Budapest, Rejtjel, ²1997, 133. skk. Másként BESSENYŐ András: *Római magánjog*, Budapest, Dialóg Campus, ⁴2010, 403.

[44] JAKAB Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf*, München, Beck, 1977, 125. skk.; CERAMI–PETRUCCI (9. j.) 301. skk.

[45] FÖLDI (1. j.) 547. sk.

[46] GOLDSCHMIDT (5. j.) 71 a rómaiak – a személy és a dolog fogalmát alapkategóriának tekintő – *energischer Abstraktions- und Centralisierungstrieb*-jében (lásd hasonlóan Francesco GALGANO: *Lex mercatoria*, Bologna, Il Mulino, 1993, 27); Eugène-Edmond THALLER: „De la place du commerce dans l’histoire générale” *Annales de droit commercial* 1892 (idézi HUVELIN (14. j.) 79. skk.) a kereskedelmi társaságok hiányában, FADDA (7. j.) 49 a klasszikus jog hajlékonyságában, rugalmasságában (*duttilità*), HUVELIN (14. j.) 81. a *ius gentium* belső joggá válásában, ALBERTARIO (18. j.) 260. sk. a *ius gentium* és a *fides* központi szerepében, HAMZA (13. j.) 229 a „személyi partikularizmus” társadalmi feltételeinek hiányában látja a kereskedelmi jog kialakulásának fő akadályát az ókori Rómában.

[47] HAMZA (13. j.) 88. Vö. Fritz SCHULZ: *Prinzipien des römischen Rechts*, Berlin–München, Duncker & Humblot, 1934, 13. skk.

[48] FÖLDI (1. j.) 536.

[49] FÖLDI (1. j.) 554–555.

[50] Lásd a hazai szakirodalomból SÁNDOR István: *A társasági jog története Nyugat-Európában*, Budapest, KJK-Kerszöv, 2005, 84–85.

[51] Peter STEIN: *A római jog Európa történetében*, Budapest, Osiris, 2005, 159.

[52] Vito PIERGIOVANNI: „Introduction” in Vito PIERGIOVANNI (szerk): *From ‘lex mercatoria’ to commercial law*, Berlin, Duncker & Humblot, 2005, 8.